

Lliçó inaugural

Evocació de Josep Lluís Pons i Gallarza i Joan Alcover, per Joan Mas i Vives

És per a mi un gran honor obrir el curs 2009-2010 de l'Institut d'Estudis Catalans, la institució científica que té la difícil tasca de fomentar i de promoure la recerca en l'àmbit català, en tots els seus aspectes, i al mateix temps ha de vetllar per la normalització i la normativització de l'ús de la llengua catalana, un bé comú, irrenunciable per a tots els territoris històrics que la parlen. Quan, el febrer del 2008, vaig rebre la comunicació del secretari general de l'Institut que el Ple de la institució havia acordat nomenar-me membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica vaig sentir la mateixa satisfacció que ara sent en iniciar aquest curs. A la Secció Històrico-Arqueològica m'hi han precedit homes il·lustres, i entre els seus membres fundadors ja hi havia personatges com Antoni Rubió i Lluch, de qui tantes coses he après sobre el seu avi Joaquim Rubió i Ors i sobre el Romanticisme català en general, però de qui sobretot he obtingut un cabal d'informació inesgotable gràcies a les seves extenses relacions epistolars amb personatges centrals de la catalanitat a Mallorca, com Miquel Costa i Llobera. També hi havia l'admirat Miquel dels Sants Oliver, aquell mallorquí il·luminat que en un moment determinat va creure que era possible la modernització de Mallorca i que després es va convertir en un dels periodistes i intel·lectuals més importants de la Barcelona de les dues primeres dècades del segle xx. Podria dedicar tot aquest discurs a parlar-vos dels mèrits de molts dels meus predecessors i només aconseguiria que us féssiu una idea de l'admiració que els tinc. No dispo de temps necessari per fer-ho i sé, a més, que aquestes admiracions són compartides i que molts de vosaltres podríeu glossar-les millor que jo. Us ho dic, però, perquè entengueu el temor de no saber correspondre a l'honor que se'm feia que també vaig sentir en aquells moments i que avui torn a sentir.

Una bona part de la meua activitat com a investigador en el camp de la literatura i de la història cultural s'ha centrat en la recuperació o en l'anàlisi d'autors i d'obres que, des de Mallorca, i sovint des d'arxius mallorquins poc o molt coneguts, m'han permès completar el panorama crític heretat. Ara que intent fer-ne un poc de memòria, m'adon que el que he aconseguit ha estat guanyar-me, amb el solc dels anys, algunes bones amistats que us voldria presentar: la dels que, al segle xvi, escriviren les peces dramàtiques del manuscrit Llabrés conservat en la nostra Biblioteca Nacional de Catalunya; la de l'algut-zir Miquel Ferrando de la Càrcer, que va trobar recer enmig de les lluites barroques entre Canamunt i Canavall per redactar el seu interessant *Vigilant despertador*; la d'Antoni

Febrer i Cardona, que de Menorca estant va fer realitat una part importantíssima del neoclassicisme català; la de Josep de Togores i Sanglada, que malgrat el prestigi del seu comtat va deixar-se seduir pels usos populars i cultes d'una llengua que els més savis, en aquell tombant del segle XVIII al XIX, condemnaven a l'ostracisme cultural; la dels homes del Romanticisme, a qui tantes coses devem, amb Josep M. Quadrado, els dos Aguiló, Jeroni Rosselló, Josep Lluís Pons i Gallarza, Tomàs Forteza i Pere d'Alcàntara Penya entre els més destacats; la de Miquel Costa i Llobera i Joan Alcover, que saberen construir el punt més alt de la nostra expressió lírica; la de Bartomeu Rosselló-Pòrcel, l'inoblidable condeixeble de Salvador Espriu, tan venerat després de la seva mort en plena Guerra Civil, i finalment la de Josep M. Llompart i la de Damià Huguet, que m'acolliren amb una amistat encara molt més íntima i pròxima. És a ells, entre molts altres que em seria fàcil extreure dels meus treballs d'història del teatre, a qui dec el plaer de dirigir-vos avui la paraula. M'agradaria no decebre'ls gaire i tampoc no decebre-us gaire a vosaltres.

Per això, quan em proposaren d'obrir aquest curs, vaig preguntar-me qui m'hi podria acompanyar amb més propietat, erigint-se en centre del meu parlament. L'elecció no va ser gaire difícil de prendre i ben aviat va recaure en els poetes Joan Alcover i Maspons i Josep Lluís Pons i Gallarza. Les raons que decantaren la balança a favor seu em semblaren de pes. La més important és que enguany commemoram el centenari de la publicació de *Cap al tard*, d'Alcover, i és ben reconeguda la importància d'aquest llibre, que conté algunes de les composicions més impressionants de tota la història de la poesia catalana. Em vull sumar aquí a l'homenatge que tots li devem. Amb aquest punt de partida, era fàcil trobar altres arguments que avalassin la candidatura d'Alcover. En concret, el 1916 va ser nomenat membre corresponent de l'Institut i ara tinc al davant la carta que aleshores va dirigir a Josep Carner, secretari de la institució i bon amic seu, en la qual acceptava el nomenament, segons diu textualment, «amb reconeixença i honra [perquè] ni pot venir de més amunt, ni el motiu ésser més plaent per a mi». Alcover, en efecte, s'identificà molt amb la nostra institució i la va defensar, sense vacil·lacions, contra tota mena d'atacs, alguns dels quals procediren d'altres amics personals seus, com és el cas d'Antoni Maria Alcover, quan se'n va separar, el 1918, o el de Francesc Matheu, quan pretenia crear l'Acadèmia de la Llengua Catalana, per defensar criteris ortogràfics oposats als de l'Institut, el 1915. I no són aquests els únics mèrits de Joan Alcover per ocupar l'espai que avui li cedim. També és important que, en els múltiples discursos que va pronunciar, ell, que en opinió de Miquel dels Sants Oliver era «uno de los más grandes oradores que he conocido»,¹

1. Miquel dels Sants OLIVER, *Hojas del sábado de Mallorca*, vol. 1, Palma, Lleonard Muntaner, 2000, p. 160.

consolida una línia de pensament patrioticocultural que planteja com a eix central el debat sobre les relacions entre Catalunya i Mallorca, indiscutiblement unides per una mateixa història i una mateixa llengua.

I és en aquest punt que apareix Josep Lluís Pons i Gallarza, un home de la generació anterior, però que en determinats moments també va mantenir unes actituds molt clares en defensa de la cultura catalana i les exposà públicament en discursos abrindats o en articles publicats en revistes que ell mateix va dirigir. D'alguna manera hi ha una línia de continuïtat entre aquests dos personatges, que presenten molts més punts en comú. Tots dos defensaren els valors que patrimonialitzà el liberalisme conservador, tan presents en el lema dels Jocs Florals, i desenvoluparen unes actituds socials que els permeteren tenir una gran influència pública com a representants destacats de la burgesia urbana benestant. Més enllà d'això, tots dos destacaren pel seu compromís cultural i dedicaren molts d'esforços per tal que els seus contemporanis entenguessin que no tenia cap justificació la marginació literària que patia la seva llengua o el menyspreu amb què era tractada.

Alguns aspectes de la biografia de l'un i de l'altre facilitaren que durant molts anys es convertissin en un pont cultural molt efectiu entre Mallorca i el Principat. Josep Lluís Pons i Gallarza va néixer el 1823 a Sant Andreu de Palomar, va residir a Barcelona i entre el 1848 i el 1861 va ocupar la Càtedra de Retòrica i Poètica de l'Institut de Barcelona, de segon ensenyament, agregat a la Universitat. Després demanà el trasllat a l'Institut Balear de Palma, on ocupà la Càtedra d'Història i Geografia primer i, després, altre cop la de Retòrica i Poètica, fins a la seva jubilació el 1892, dos anys abans del seu traspàs. El seu pare i els seus avantpassats paterns eren tots mallorquins i a Mallorca es va casar el 1852 amb la seva cosina Maria Pons i Santandreu, filla del prestigiós jurista Francesc Pons i Umbert. Per la seva banda, Joan Alcover va néixer a Palma el 1854 i en aquesta ciutat, si exceptuam el període d'estudis, va transcórrer tota la seva vida, fins al seu traspàs el 1922. Els seus antecedents materns, però, eren de Catalunya, i ell mateix, en el poema «L'espurna», s'avanava de ser «nét i fill de catalanes». «Elles» —afegia— «/ amb mots d'enyorament me condormiren, / amb mots d'enyorament que dins el calze / de la innocència gotejant, com perles / de rou, duïen reflexos lluminosos / dels nadius horitzons.»² Com Pons, va estudiar lleis a Barcelona, on va conèixer la seva primera dona, Rosa Pujol, amb qui es va casar el 1880 i a qui, anys després de la seva mort prematura el 1887, va evocar precisament en alguns dels poemes més memorables de *Cap al tard*. Potser aquesta relació familiar amb Catalunya va fer que tots dos, després d'uns moments inicials més aviat vacil·lants, se sentissin pròxims al moviment cultural que trobava la

2. Joan ALCOVER, *Obres completes*, Barcelona, Selecta, 1951, p. 51.

màxima realització a Barcelona, i s'esforçaren perquè Mallorca hi participàs activament, ja fos a través de la tribuna dels Jocs Florals de Barcelona o d'altres institucions, com l'Ateneu Barcelonès, que en la primera dècada del segle xx va ser una institució molt dinàmica, com és ben conegut.

Josep Lluís Pons dugué a terme les seves primeres activitats literàries a meitat de la dècada del 1840, quan era alumne de dret i de lletres a la Universitat de Barcelona, al costat del grup d'estudiants mallorquins que en aquells moments s'aplegaven en les seves aules. Entre els més íntims hi havia Miquel Victorià Amer, que després s'havia de casar amb la poetessa Victòria Penya; Pere d'Alcàntara Penya, germà de Victòria, i Llorenç Pons i Santandreu, cosí de Pons i Gallarza i germà de la que havia de ser la seva esposa. Amb ells redactà una revista manuscrita, *El Plantel*, on es poden localitzar les seves primeres poesies. Eren anys d'una gran efervescència, en bona part marcada per la cristallització d'algunes amistats exemplars entre escriptors mallorquins i catalans. Pau Piferrer havia vingut a Mallorca el 1840 per escriure el volum corresponent dels *Recuerdos y bellezas de España* i va col·laborar activament amb els redactors de la mítica revista *La Palma*, Josep M. Quadrado i Tomàs Aguiló. Joaquim Rubió, a través de Piferrer, també es va fer molt amic d'aquests dos escriptors. D'altra banda, el gener del 1844, Marià Aguiló s'embarcava cap a Barcelona, precedit de cartes de recomanació de Tomàs Aguiló dirigides a Piferrer i a Rubió i, encara que només anava a estudiar a Barcelona, hi va establir la seva residència definitiva. En les aules d'aquella Universitat també hi havia el dramaturg Joan Palou i Coll, que el 1859 havia de tenir un èxit mai no repetit a Madrid amb *La campana de la Almudaina*, i que durant la dècada del 1860 va compartir moltes iniciatives amb Pons, amb qui s'alternà en la direcció de l'Ateneu Balear.

A *El Plantel* Pons només hi va incloure composicions en castellà, la llengua de la seva mare, de procedència madrilenya. En aquesta mateixa llengua traduïa aquells anys les odes d'Horaci, que restaren inèdites fins que en va publicar una part el 1884 al *Museo Balear*. Algunes veus, molt poques, ja defensaven llavors entre els mallorquins l'ús literari del català, com la del mateix Pere d'Alcàntara Penya o, molt especialment, la de Marià Aguiló. No ens consta que Pons hi mostràs interès. Quan, molts d'anys després, es referí als seus primers assaigs poètics justificà així la seva opció lingüística: «escribí estos ensayos en lengua castellana que fue la de mi madre, la de mi infancia y la única que en Cataluña mi patria se tenía entonces por digna intérprete de los conceptos poéticos».³ Poc després inicià la seva carrera docent i el 1848

3. Joan MAS i VIVES, *La construcció d'una identitat: El debat ideològic i cultural entorn de J. M. Quadrado i J. Ll. Pons i Gallarza*, Palma, Lleonard Muntaner, 2008, p. 66.

va obtenir, per oposició, la Càtedra de Retòrica i Poètica de l'Institut de Barcelona, la mateixa que havia ocupat Pau Piferrer, traspassat el 1847. Precisament a Piferrer va dedicar el poema més conegut d'aquells anys, llegit el dia del seu enterrament, imitant el gest de Zorrilla davant el sepulcre de Larra, deu anys abans. En la carrera docent hi trobà algunes de les persones que més l'influïren aquells anys, sobretot Manuel Milà i Fontanals, membre del tribunal que li atorgà la Càtedra i catedràtic de Retòrica i Poètica a la Universitat. També Joan Cortada, historiador i novel·lista de la generació anterior, però que el 1845 havia publicat el seu *Viaje a la isla de Mallorca*, mal rebut per altres mallorquins, però admirat per ell, que el va tenir de professor a la Universitat.

Durant aquells anys Pons deixà un poc de banda la literatura de creació per dedicar-se de ple a les tasques professionals, sobretot a la docència, encara que també exercí d'advocat. En opinió de Francesc Miquel i Badia, que el va tenir de professor, «en esta enseñanza mostrábase clásico a macha martillo, de modo que bien podía firmarse que nos desayunábamos con Horacio y Fray Luis de León y nos acostábamos con Fray Luis de León y Horacio».⁴ El fet és que entre les seves publicacions d'aleshores gairebé només podem inventariar la sessió d'obertura del curs 1856-1857 del seu Institut i dos manuals, més aviat discrets, de l'assignatura que impartia, *Introducción al estudio de los autores clásicos latinos y castellanos* (1857) i *Estudio de los autores clásicos* (1857). Tot i això el seu prestigi professional es va consolidar cada vegada més i també va ser intensa la seva activitat cultural i social. Si més no entre el 1851 i el 1861 va ser un membre molt actiu de la Societat Filomàtica i de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, entitats que, com ja fa temps va demostrar Josep Miracle, havien de tenir una rellevància destacada en la restauració dels Jocs Florals el 1859, data en què es produí un canvi d'actitud important en els comportaments literaris i lingüístics de Josep Lluís Pons, com veurem després.

El juny del 1861 es va produir el seu trasllat definitiu a Mallorca. A l'illa havien de passar per les seves classes tots els intel·lectuals mallorquins que havien de destacar a finals del segle XIX i començaments del XX, entre ells Antoni Maura, Joan Alcover, Miquel dels Sants Oliver, Joan Rosselló de Son Forteza, Miquel Costa i Llobera i Joan Lluís Estelrich, que formaren un grup molt compacte. Miquel dels Sants Oliver el considerava un professor dotat d'una especial habilitat per «despertar en l'ànima dels deixebles les vocacions latents» i aquesta mateixa opinió era compartida

4. FRANCESC MIQUEL I BADIA, «Don José Luis Pons y Gallarza», *Diario de Barcelona*, núm. 254 (11 setembre 1894), p. 10423-10424.

per Joan Alcover, que la va reproduir en dedicar-li un article d'homenatge el 1924, trenta anys després de la seva mort.⁵ El paper de professor brillant, especialment influent en l'inici literari d'alguns dels seus alumnes, és un dels pilars forts de la seva actuació cultural.

També Joan Alcover presenta una primera etapa de la seva vida, de més de tres dècades, en la qual no podia fer preveure el camí que havia de recórrer després en el camp de la cultura catalana. Va escriure alguns poemes catalans «juvenils», com els anomenà ell, publicats durant la dècada del 1870 a la *Revista Balear* i al *Museo Balear*, dirigides precisament per Pons, i en va incloure d'altres, molt pocs, en els seus llibres de poesia castellana, però la realitat és que els seus primers quatre volums que va publicar, *Poesías*, *Nuevas poesías*, *Poemas y armonías* i *Meteoros*, datats entre el 1887 i el 1902, no demostren gaire sensibilitat per la literatura escrita en català. Els estudiosos d'Alcover s'hi han referit sovint i avui la tendència és de veure-hi més elements positius dels que hi vèiem abans, quan Josep Maria Llopart qualificà el conjunt d'aquesta obra com a estrictament provinciana, rèplica poc afortunada de Campoamor. Des dels estudis d'Antoni Comas, Jaume Vidal i Alcover i Jordi Castellanos, per citar-ne només alguns, en comptes de rebutjar-la tan sistemàticament, hom s'ha sentit atret per rastrejar-hi adhesions estètiques que fan més comprensible la seva evolució literària posterior. Sigui com sigui, el retrat d'Alcover que més relleu pren durant els anys que abracen des de l'inici de la seva vida intel·lectual fins al final de segle és el d'un home ambiciós que reïx en les seves pretensions socials i això el porta a convertir-se en un jurista de prestigi, relator de l'Audiència de Palma a partir del 1886, un polític destacat en l'òrbita del maurisme, diputat a les Corts espanyoles entre el 1893 i el 1895, i, finalment, un poeta en castellà que segueix l'exemple de Campoamor i Núñez de Arce i les modes de la poesia de la Restauració. Tot fa part del mateix conjunt.

Els seus contactes inicials amb la cultura catalana foren més aviat decebedors. Abans d'arribar al segle xx, als Jocs Florals de Barcelona només hi va guanyar un premi menor el 1877 amb el poema «La creu», i hi degué participar altres vegades amb composicions que ara hem pogut recuperar, com «Guillem de Moncada», publicada el 1874 a la *Revista Balear*, que reuneix totes les característiques que exigien les englantines. D'altra banda, el 1875 dedicà un llarg article, publicat al *Museo Balear*, als Jocs d'aquell any, en el qual criticà de manera contundent els sectors que dominaven, a parer seu, la literatura catalana, i denuncià la baixa qualitat de la poesia reunida al volum corresponent i les divisions internes dels escriptors catalans. En concret, mereixen la seva màxi-

5. Joan ALCOVER, *Obres completes*, p. 193.

ma desaprovació els poemes de Frederic Soler, que hi havia guanyat la Flor Natural i l'Englantina, i el d'Anicet de Pagès, que hi havia guanyat la Viola amb «Lo cant de Salamó», «una poesía descaradamente sensual e irreligiosa», segons les seves paraules. De fet, Alcover no va estar mai d'acord amb el que representava el «pitarrisme» i el seu conservadorisme tampoc no va acceptar les concessions irreverents que creia descobrir en el poema d'Anicet de Pagès. Sens dubte, la literatura de saló de Campoamor s'adeia més amb el dandisme o aristocratism que, segons els que més el conegueren, sempre el va acompanyar i amb la posició social que aviat havia d'ocupar. Quan el 1887 precisament Josep Lluís Pons i Gallarza va ressenyar el primer llibre de poemes castellans d'Alcover, *Poesías*, també al *Museo Balear*, hi va destacar per damunt de tot que «nuestro poeta es religiosa y moralmente sano».⁶ Això era l'important en aquells moments, tant per la mentalitat de Pons com per la d'Alcover, i tots dos podien creure que algunes tendències de la literatura catalana no eren tan «sanes» com ells haurien volgut. Però es trobaven en un moment d'evolució diferent. Pons, el poeta romàntic que admirava i traduïa Horaci, aleshores ja s'havia identificat del tot amb el sector conservador de la Renaixença, que a través dels Jocs Florals havia institucionalitzat l'ús literari de la llengua. Alcover, en canvi, encara se'n trobava molt allunyat, potser un poc a causa de les discrepàncies que denunciava en el seu article sobre els Jocs Florals del 1875 i també a causa de la projecció que ambicionava per a la seva obra en l'àmbit de la literatura castellana i per a la seva carrera en el de la política estatal. Per això en l'article de Pons hi ha més discrepàncies que coincidències. El vell professor creia que els temes mallorquins d'algunes de les peces de *Poesías* s'haurien resolt millor en català i també creia que el sentiment i la fantasia eren elements importants en les composicions poètiques, més que la intenció filosòfica o l'adulació social, i per això recomanava al seu antic deixeble de l'Institut Balear que no es deixàs arrossegar per la influència de Campoamor. Joan Alcover va tardar anys a seguir els seus consells, però a partir del 1900 va representar dins la literatura catalana el mateix que hi havia representat Pons els anys setanta del segle anterior, salvant totes les distàncies que calgui salvar, perquè les circumstàncies històriques eren diferents i també ho era la personalitat d'aquests dos escriptors.

Podem mostrar com arribaren a obtenir aquesta representació. Josep Lluís Pons, ja ho hem dit, dos anys abans d'instalar-se a Mallorca va formar part, com a mantenidor, del Consistori dels primers Jocs Florals de Barcelona. Aquest va ser un fet determinant en

6. «Poesías de D. Juan Alcover y Maspons», *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes*, època II, tom IV, núm. 10 (31 maig 1887), p. 379.

la seva evolució posterior. El 1859 mateix va publicar, a la revista *El Arte* de Barcelona, l'article «Influencia del idioma patrio en la poesía»,⁷ en el qual defensava per primer cop i d'una manera explícita l'ús literari del català. Aquest article va aparèixer el 15 de maig i el dia anterior els set mantenidors dels Jocs havien pujat a Montserrat, on Pons dedicà quatre versos a la Verge, en els quals insistí en el seu propòsit d'escriure poesia en català. Als Jocs, segurament hi va arribar a través de Manuel Milà, però, si exceptuam Víctor Balaguer, tots els altres membres del Consistori eren bons amics i en alguns casos havien compartit amb ell la vida acadèmica barcelonina. Recordem que hi havia Antoni de Bofarull, Joaquim Rubió, Miquel Victorià Amer i Joan Cortada. Manuel Milà també havia mostrat reticències respecte a l'ús culte de la llengua i, en canvi, el 1859 va ser qui defensà que els Jocs Florals fossin exclusivament en català.

Immediatament després, s'instal·là a Mallorca, com hem vist, i els Jocs encara tingueren més importància per a ell, ja que li permeteren continuar en contacte amb l'ambient cultural barceloní. De fet, durant els anys seixanta hi guanyà un premi rere l'altre, i gairebé tots els seus poemes, que no són gaire nombrosos però que, en canvi, tenen una gran importància per a l'evolució de la poesia catalana a Mallorca, varen ser escrits sota l'estímul del cartell que anualment els convocava. Fins que va ser proclamat mestre en gai saber el 1867. Durant aquella dècada s'afermà extraordinàriament el seu prestigi. El 1862, quan encara no feia un any que s'havia instal·lat a Mallorca, va participar en la fundació de l'Ateneu Balear, que va tenir una vida molt activa fins que els esdeveniments posteriors a la Revolució de Setembre n'iniciaren la decadència. Precisament un altre dels fundadors d'aquesta institució va ser Pere Alcover i Jaume, el pare de Joan Alcover, que, com havia de fer el seu fill, ocupava llavors la plaça de relator de l'Audiència de Palma.

L'Ateneu va ser molt important. D'una banda, perquè a les seves sales s'hi aplegaren bona part dels homes que després varen protagonitzar el final de segle a Mallorca, tant pel que fa a l'àmbit econòmic, com al polític o al cultural. De l'altra, perquè Pons el va utilitzar, entre altres coses, com a plataforma de difusió de les seves posicions ideològiques i culturals, en bona part coincidents amb les de la burgesia catalana. També va ser important per a la promoció de la llengua i literatura catalanes. És molt significatiu en aquest sentit el discurs que hi va pronunciar el 3 de maig del 1868, quan l'Ateneu li va retre homenatge pel seu mestratge en gai saber de l'any anterior. En aquest discurs afirmà categòricament que «nuestra literatura y nuestra lengua tienen derecho a vivir porque de hecho viven y porque nadie ni siquiera el Estado a que con gloria pertenecemos tiene

7. *El Arte* (13 maig 1859).

derecho de matarlas».⁸ És la mateixa retòrica directa i abrandada que utilitzà en els discursos pronunciats als Jocs Florals de Barcelona, quan els presidí el 1870 i, després, el 1878. De fet, el 1873, quan la Primera República, proclamada el febrer, va causar molta agitació als carrers de Barcelona, fins i tot va proposar que aquell any els Jocs Florals de Barcelona se celebrassin a Palma, convençut que la capital insular els podia oferir la dignitat i l'ambient de tranquil·litat que requerien. La seva proposta, però, va tenir mala acollida, tant entre destacats literats mallorquins, com Marià Aguiló, en aquella època immers en dures polèmiques a dins i a fora del Consistori dels Jocs, com en destacats articulistes de les publicacions *La Renaixença* o *Calendari Català*. Va ser llavors que Pons va escriure el següent paràgraf, que ja fa temps va recuperar la professora Margalida Tomàs: «Perquè som catalans a més d'ésser *catalanistes* [...] perquè desitjam l'agermanament de tots los pobles de l'antiga corona aragonesa en la llengua i en els costums, per ço callàrem al veure mal corresposta [...] l'oferta que es féu de celebrar aquí la festa floral.»⁹

En resum, Pons, tant a l'Ateneu com en l'entorn dels Jocs, va defensar, sense fissures, la seva idea de catalanitat, basada en la unitat de la llengua i en la germanor dels pobles que la parlaven. Després de l'experiència de l'Ateneu, va dirigir dues revistes importants, la *Revista Balear* i el *Museo Balear*, i durant anys va mantenir a casa seva una tertúlia literària de moltes pretensions. Com a conseqüència de tota aquesta activitat va produir un nombre important d'articles o discursos que restaren dispersos després de la seva mort el 1894 i que algun cop s'haurien de reunir en forma de volum. Hi mostra actituds regeneracionistes molt clares, preocupat pels temes educatius propis de la seva professió, però també hi exposa un programa concret de recuperació cultural en el qual la llengua i la literatura escrita en català tenen un paper important.

Joan Alcover, malgrat haver escrit els seus quatre primers llibres de poemes gairebé exclusivament en castellà, com hem vist, també va arribar a ser un autor i un intel·lectual molt compromès amb la cultura catalana. Josep Pla conta que la seva experiència en les Corts espanyoles com a diputat maurista entre el 1893 i el 1895 no va ser gens gratificant per a ell i que, a conseqüència d'aquesta experiència, va renunciar a les seves ambicions polítiques personals. Alguna cosa de cert li deu haver en això, però no explica els canvis que es produïren en els seus plantejaments culturals a finals de segle. Més aviat Joan Alcover fou un bon exponent de l'eufòria que es va viure llavors i que es va estendre al llarg de les dues primeres dècades del segle xx, època en què les aspiracions relacionades amb

8. Joan MAS I VIVES, *La construcció d'una identitat*, p. 162.

9. Margalida TOMÀS, «Marià Aguiló i els Jocs Florals de Barcelona, 1859-1875 (II)», *Randa*, núm. 6 (1977), p. 120.

la cultura catalana, tant a Mallorca com a Catalunya, varen tenir un desplegament inusitat, tot i que va haver de salvar el greu escull que suposà la Setmana Tràgica del juliol del 1909. El primer poema en què Alcover expressà el seu desig d'escriure en català, «La llengua pàtria», va ser publicat el 1899 a *La Roqueta*. Abans, però, el 1892 havia estat nomenat president de la secció de literatura del Círculo Mallorquí, una societat fundada el 1851, de caràcter aristocràtic, però que en algun moment va acomplir una funció similar a la que va tenir l'Ateneu de Pons durant els anys seixanta, sobretot a través de les seves seccions. A la de literatura, Joan Alcover hi tingué de secretari Miquel dels Sants Oliver, que fins a la seva «fugida» a Barcelona el 1903 va ser un intel·lectual molt incisiu, creador del primer corpus teòric del mallorquinisme polític. També al Círculo va coincidir amb el compositor i periodista musical Antoni Noguera, que presidia la secció de música, gran amic seu i màxim defensor a Mallorca del nacionalisme musical. Amb Noguera, Joan Alcover va fundar el Saló Beethoven i abans, el 1899, ells dos aconseguiren que l'Orfeó Català actuàs al Teatre Principal de Palma. Sens dubte, la nova mirada sobre les cançons tradicionals que proposava el nacionalisme musical va ser important per a Joan Alcover, que molt poc després va començar a escriure les «Cançons de la serra», la més significativa de les quals, «La Balanguera», va ser llegida en un dinar d'homenatge a Miquel Costa i Llobera celebrat al Gran Hotel el febrer del 1903. Com és sabut, aquesta composició, musicada per Amadeu Vives, finalment havia de convertir-se en l'himne de Mallorca. El mateix 1903 va pronunciar el discurs «La llengua materna» al Certamen Literari que s'havia convocat a Palma amb motiu de les Fires i Festes, un text molt abrandat en el qual afirmava categòricament: «Mallorca té una ànima i rebutjar la seua natural expressió és deixar-la morir; i deixar-la morir és renunciar a la seua existència com a poble. L'ànima del poeta i l'ànima del país on rep contínuament les seues impressions no poden divorciar-se.»¹⁰ Després ve la projecció cap a Catalunya, a càrrec d'un joveíssim Josep Carner, que va tenir un paper molt destacat en l'organització del cicle de conferències mallorquines del 1904 a l'Ateneu Barcelonès, presidit per Joan Maragall, un home a qui Joan Alcover sempre va admirar molt. En aquell cicle hi va llegir «La humanització de l'art», en què exposa extensament les seves importants teories estètiques, però també hi fa una crida enfeverida als escriptors, a qui diu directament: «sieu artistes, sieu homes, sieu catalans. La història, la vitalitat i l'empenta del renaixement ho imposen. No valdria la pena engelosir-se per l'ús exclusiu de l'idioma, si no fos mantenidor i verb a la vegada de l'esperit de Catalunya».¹¹ En aquest mateix cicle de conferències, Miquel Costa i Llo-

10. JOAN ALCOVER, *Obres completes*, p. 290.

11. JOAN ALCOVER, *Obres completes*, p. 230.

bera hi llegí el treball «La forma poètica» i Gabriel Alomar «El futurisme», tots dos d'una gran categoria. Alcover i Costa representaven la Mallorca benpensant, ideològicament conservadora i estèticament classicitzant i tradicionalista, en certa manera oposada a la de Gabriel Alomar, que s'orientava més cap al progrés i cap a la ciutat. L'opció de Carner i del seu grup, aplegats aleshores entorn de la revista *Catalunya*, va ser de presentar Costa i Alcover com els models a seguir i reformular el concepte d'Escola Mallorquina. Ells mateixos hi havien situat al capdavant, com ha vist molt bé el professor Jordi Castellanos, Miquel dels Sants Oliver i Gabriel Alomar, però aquests noms a la llarga els resultaren incòmodes, el primer pel seu periodisme independent i el segon pel seu progressisme agressiu i desinhibit. Val a dir que Joan Alcover va fer molt bé el paper que li demanaren i aquells anys va participar molt activament en la vida cultural de Barcelona. Així es desprèn dels dos discursos que va pronunciar el 1906 amb motiu del Primer Congrés Internacional de la Llengua, el titulat «La llengua catalana és entre nosaltres l'única expressió possible de l'escriptor-artista», tan conegut, i el que va pronunciar a l'Ateneu Barcelonès l'octubre d'aquell mateix any. També és molt important la seva participació en els Jocs Florals de Barcelona, en els quals va ser proclamat mestre en gai saber el 1909, i on va pronunciar discursos abrandats en diverses ocasions.

En els seus textos teòrics, Alcover va combatre les tendències cosmopolites del Modernisme i es va mostrar com un defensor intransigent dels principis bàsics de la Renaixença, el moviment que, a parer seu, havia iniciat un procés de recuperació que encara no s'havia tancat i que convertia els poetes en els màxims exponents de l'ànima del poble i de la llengua. El 1906-1907 va discrepar obertament de les tesis de Jaume Brossa, que en dues cèlebres conferències a l'Ateneu Barcelonès sobre «patriotisme literari» denunciava l'excessiu nacionalisme que envoltava la vida cultural catalana i proposava substituir-lo per l'universalisme i el cosmopolitisme. A «Reacció literària», treball del 1910, Alcover va denunciar explícitament aquestes tesis i va continuar desacreditant-les en tots els seus treballs en prosa posteriors, per exemple en els discursos que va pronunciar en els Jocs Florals de Lleida del 1912, en els de Barcelona del 1916 o en els de Girona del 1922. També en els actes d'homenatge dedicats a Àngel Guimerà el 1909 o a Joan Maragall el 1912. Ell creia que els poetes tenien una missió fonamental en la definició de la personalitat del poble i que la Renaixença ho havia posat en evidència i els havia convertit en màxims responsables de la construcció de Catalunya. Entre els principals artífexs d'aquesta construcció citava autors com Marià Aguiló, Àngel Guimerà, Jacint Verdaguer i Joan Maragall. També Josep Lluís Pons i Gallarza, autor de «La muntanya catalana», poema premiat el 1867, que Alcover, responent el 1925 a l'enquesta del Consistori amb motiu de la celebració del cinquantenari dels Jocs, considerava la millor Flor Natural que mai s'hi

havia premiat. Aquest poema de Pons formula per primer cop que jo sàpiga el mite de la terra alta, erma i esquerpa però salvaguarda dels valors més alts de la pàtria, Catalunya, oposada a la terra baixa, identificada amb Espanya, una terra més productiva, però que el poeta es mira amb recança i tristesa.

De fet, el 1925 ja feia anys que Alcover era considerat el representant més destacat del catalanisme a Mallorca. A mesura que havia perdut interès en la política activa, s'havia distanciat del maurisme i s'havia aproximat als postulats de la Lliga Regionalista, al mateix temps que havia afermat la seva relació amb Prat la Riba i amb personatges pròxims a Cambó, com Lluís Nicolau d'Olwer. Quan el 1918 va polemitzar privadament amb Antoni Maria Alcover, a causa de la ruptura d'aquest amb l'Institut d'Estudis Catalans, el canonge el va acusar de ser el «cap del partit catalanista a Mallorca» i d'iniciar una campanya de difamació contra ell. Joan Alcover va protestar contra aquesta opinió, i no va donar mai suport a l'actitud de l'iracund iniciador del *Diccionari català-valencià-balear* ni va renunciar a ser un dels màxims valedors de l'Institut i de Prat de la Riba o de Cambó a Mallorca.

En resum, i amb això acab el meu parlament, tant Josep Lluís Pons i Gallarza com Joan Alcover, cada un al seu moment, varen cohesionar el grup d'intel·lectuals mallorquins que més defensà l'ús literari de la llengua i que més va teoritzar sobre les implicacions que se'n derivaven. La mateixa idea de formar part d'una «escola» amb característiques pròpies apareix en els escrits de Pons, i la crítica posterior, conscient del gran pes que va tenir en la formació de la generació següent, el va considerar el precedent més directe de l'Escola Mallorquina. Aquest terme prengué embranzida, com hem dit, durant els primers anys del segle xx, a conseqüència de l'ús que en va fer, entre d'altres, Josep Carner, i ben aviat Miquel Costa i Llobera i Joan Alcover en varen ser considerats els màxims exponents. Després Joan Alcover, d'una sociabilitat exemplar, només comparable a la de Pons, va acabar sent-ne el valedor més actiu. En aquest sentit ell també va tenir un gran ascendent sobre els poetes joves que el succeïren a Mallorca, i molt especialment sobre Miquel Ferrà, que en alguns aspectes va prendre el seu relleu. Per tant, Joan Alcover i Josep Lluís Pons i Gallarza foren dos homes que reforçaren la catalanitat de Mallorca, la connectaren amb la dinàmica més general de la cultura catalana i la transmeteren als seus successors. Per això els he volgut ajuntar en aquesta lliçó d'obertura del curs acadèmic 2009-2010 de l'Institut d'Estudis Catalans. Esper que hagin servit aquestes paraules per retre'ls el meu homenatge.

Nota bibliogràfica

En aquest treball he volgut sintetitzar i comentar algunes de les idees que vaig exposar més extensament al llibre *La construcció d'una identitat. El debat ideològic i cultural*

entorn de J. M. Quadrado i J. Ll. Pons i Gallarza (Palma, Lleonard Muntaner, 2008) i a l'opuscle *El nacionalisme artístic de Joan Alcover*, que ha de constituir el meu discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, l'edició del qual és ja molt avançada. La bibliografia sobre Pons i Gallarza encara és escassa; en canvi Joan Alcover ha rebut molta atenció crítica en els darrers anys. Vegeu, a tall d'exemple, els treballs següents:

Sobre Josep Lluís Pons i Gallarza

CLAPÉS I CORBERA, JOAN. *Ensaig biogràfic i literari de D. Joseph Lluís Pons y Gallarza*.

Sant Andreu de Palomar: Tipografia Andresense, 1900.

JORBA I JORBA, MANUEL. «La poesia entre 1859 i 1880». A: *Història de la literatura catalana. Part moderna*. Dirigida per Joaquim Molas. Vol. VII. Barcelona: Ariel, 1986.

MAS I VIVES, JOAN. *La construcció d'una identitat: El debat ideològic i cultural entorn de J. M. Quadrado i J. Ll. Pons i Gallarza*. Palma: Lleonard Muntaner, 2008.

MIQUEL Y BADIA, FRANCESC. «Don José Luis Pons y Gallarza». *Diario de Barcelona*, núm. 254 (11 setembre 1894).

MIR, GREGORI. «Sobre el concepte d'Escola Mallorquina. Notes sobre ideologia i cultura». *Randa*, núm. 1 (1975).

MIRACLE, JOSEP. *La restauració dels Jocs Florals*. Barcelona: Aymà, 1960.

OLIVER, MIQUEL DELS SANTS. *Ensayos críticos: La literatura en Mallorca (1840-1903)*. Palma: Tip. de Amengual y Muntaner, 1903.

PONS I GALLARZA, JOSEP LLUÍS. *Poesies*. Pròleg de Joan Pons i Marquès i Josep M. Llompart. Palma: Moll, 1975.

TOMÀS, MARGALIDA. «Marià Aguiló i els Jocs Florals de Barcelona, 1859-1875 (I)». *Randa*, núm. 5 (1977).

— «Marià Aguiló i els Jocs Florals de Barcelona, 1859-1875 (II)». *Randa*, núm. 6 (1977).

Sobre Joan Alcover

AULET, JAUME. *Josep Carner i els orígens del noucentisme*. Barcelona. Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

CASTELLANOS, JORDI. «Joan Alcover i els corrents poètics del modernisme». A: PONS, MARGALIDA; RIPOLL, MARIA ISABEL (ed.). *Joan Alcover, Miquel Costa i Llobera i els llenguatges estètics del seu temps*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; [Ciutat de Mallorca]: Universitat de les Illes Balears, 2007.

— «Gabriel Alomar i el Modernisme». A: ALOMAR, GABRIEL. *Obres completes de Gabriel Alomar*. Vol. II. Introducció de Jordi Castellanos. Palma: Moll, 2000.

- COMAS, Antoni. *Joan Alcover: Aproximació a l'home, al seu procés i a la seva obra*. Barcelona: Dopesa, 1973.
- LLOMPART, Josep Maria. *Joan Alcover: La història d'un home*. Ciutat de Mallorca: Obra Cultural Balear, 1964.
- MOLAS, Joaquim. «Presentació de la “nova” literatura mallorquina a l'Ateneu de Barcelona (1904)». A: PONS, Margalida; RIPOLL, Maria Isabel (ed.). *Joan Alcover, Miquel Costa i Llobera i els llenguatges estètics del seu temps*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; [Ciutat de Mallorca]: Universitat de les Illes Balears, 2007.
- OLIVER, Miquel dels Sants. *Hojas del sábado de Mallorca*. Vol. I. Palma: Lleonard Muntaner, 2000.
- PERELLÓ FEMENIA, Maria Antònia. «Un passeig per la poesia de Joan Alcover». A: ALCOVER I MASPONS, Joan. *Poesia completa*. Mallorca: El Gall Editor, 2006.
- *Joan Alcover Maspons: El poeta humà colpit per la dissort*. Palma: Obra Cultural Balear: Moll, 2008.
- PLA, Josep. «Joan Alcover (1854-1926)». A: *Obra completa*. Vol. XXI: *Homenots: Tercera sèrie*. Barcelona: Destino, 1972.
- PONS I GALLARZA, Josep Lluís. «Poesías de D. Juan Alcover y Maspons». *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes*, època II, tom IV, núm. 10 (31 maig 1887).
- PONS I PONS, Damià. *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905)*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998.
- «Miquel Costa i Llobera i Joan Alcover entre els dos segles». A: PONS, Margalida; RIPOLL, Maria Isabel (ed.). *Joan Alcover, Miquel Costa i Llobera i els llenguatges estètics del seu temps*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; [Ciutat de Mallorca]: Universitat de les Illes Balears, 2007.
- VIDAL ALCOVER, Jaume. «Les literatures de Joan Alcover». A: *Joan Alcover en els seus millors escrits*. Barcelona: Miquel Arimany, 1976.